

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie

Author: Artur Rejter

Citation style: Rejter Artur. (2009). Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie. W: M. Cichońska (red.), "Kategorie w języku: język w kategoriach" (S. 236-245). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ARTUR REJTER
Katowice—Sosnowiec

Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie

Nominacja stanowi nie tylko proces porządkowania rzeczywistości, ale także sposób jej interpretacji. Można powiedzieć, że jest to wieloetapowy akt wyodrębnienia i „ujednostkowania” danego fragmentu świata w języku. A. NAGÓRKO (2000: 36) pisze: „Czym jest nazywanie albo nominacja? Z samej struktury tego określenia wynika, że chodzi o pewien akt, ściśle biorąc, akt psycholingwistyczny. Przy tym chodzić może albo o nada(wa)nie nazwy albo o jej użycie, tj. odpowiedni dobór. Zarówno nadanie nazwy czemuś, jak i jej dobór jest zasadniczo aktem świadomym”. Widać zatem, iż nominacja ma naturę kompleksową, w której nie tylko czynnik psychologiczny i semantyczny, ale też pragmatyczny odgrywa znaczącą rolę. Specyficznym typem nominacji jest nominacja wyrażająca emocje nadawcy. Znak ekspresywny nie niesie z sobą jedynie treści poznawczych (nie są one pierwszoplanowe), lecz przede wszystkim stanowi element emocjonalnej waloryzacji rzeczywistości pozajęzykowej, przekazania w akcie komunikacji jej subiektywnego kształtu. Znak taki więc prymarnie pełni funkcję ekspresywną właśnie, sekundarnie zaś — reprezentatywną (SKUBALANKA, 1995). W leksyce nacechowanej emocjonalnie w znaczącym stopniu uwidacznia się aspekt podmiotowy nominacji, który stanowi istotny element znaczenia jednostki słownika; znaczenie wyrazu bowiem „to nie wierne odzwierciedlenie cech odpowiadającego słowu obiektu, to świadome uwydatnienie jednych jego cech, a pomniejszenie czy wręcz wyeliminowanie innych” (TOKARSKI, 1993: 336).

Kod naturalny dysponuje specyficznymi środkami umożliwiającymi werbalizację emocji, ujawniającymi się w danej nazwie (SMÓŁKOWA, 1989: 74—75). Ekspresywność znaku językowego może być natomiast zamierzona w sferze intencji nadawcy lub nie, jednak nacechowanie emocjonalne będzie w nazwie zasygnalizowane (GRABIAS, 1981: 28). Typy sygnalizowania ekspresywnego wymiaru nazwy mogą być rozmaite. Upraszczać problem, można sprowadzić go do stwierdzenia, że ekspresywność leksemu bywa eksplicyt-na lub implicytna, co częściowo wiąże się z aspektem formalnym jednostki wyrazowej, tzn. z jej podzielnością lub niepodzielnością słowotwórczą (GRABIAS, 1981). Inna koncepcja zaś opiera się na podziale ekspresywizmów leksykalnych na morfologiczne (motywowane formalnie, czyli derywowane) i pragmatyczne (motywowane semantyką i kontekstem użycia) (ZGÓŁKOWA, 1991)¹.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest charakterystyka problemu funkcjonowania kategorii semantyczno-kulturowych makropola leksykalnego **ekspresywnych apelatywnych nazw osób** (EANO) w ujęciu dynamicznym. EANO są rozumiane jako „nazwy (określenia) człowieka motywowane chęcią manifestacji emocji ze strony nadawcy, zawierające opartą na potocznym sposobie konceptualizacji rzeczywistości charakterystykę obiektu nazywanego oraz jego ocenę” (REJTER, 2006: 9)². Jak widać, jako jeden z głównych czynników leżących u podstaw nominacji EANO przyjęto czynnik aksjologiczny, który jest ostatnio uznawany za element konstytutywny komunikacji międzyludzkiej w ogóle (por. np. BARTMIŃSKI, 2003; PUZYŃNINA, 2003). Należy ponadto podkreślić, że przeprowadzone dalej analizy mają charakter historycznojęzykowy, jednak nie dotyczą obserwacji zmian w rozumieniu chronologii procesów czy zjawisk językowych. Można raczej mówić o podejściu panchronicznym, o którym wyczerpująco pisze P. ŁOZOWSKI (1999: 40—41): „Panchronia to myślenie o języku w kategoriach poznawczych, relatywnych i podmiotowych projekcji językowych. To, co w języku jest panchroniczne, bierze się stąd, że język występuje jako **poznawczy instrument kategoryzacyjny**. Innymi słowy, **panchronia to diachronia plus poznanie**, zmiana językowa osadzona w kontekście ewolucji ludzkiego rozumienia, wiecznie ewoluujące nieostre kategorie jako wypadkowa napięć poznawczych. Obecność czynnika kognitywnego w opisie diachronicznym powoduje, że zamiast linearnego następstwa wydzielonych stanów językowych **w czasie** otrzymujemy wielokierunkową ciągłość procesów kategoryzacyjnych **w języku**. W przeciwieństwie do diachronii, w panchronii język prze-

¹ Problem ten jest dosyć wyczerpująco przedstawiony w literaturze przedmiotu, ponadto nie stanowi przedmiotu niniejszego artykułu, dlatego też nie zostanie szczegółowo omówiony.

² Szerzej na temat wyznaczników ekspresywności języka, a w szczególności leksyki por. A. REJTER (2006: 57—105).

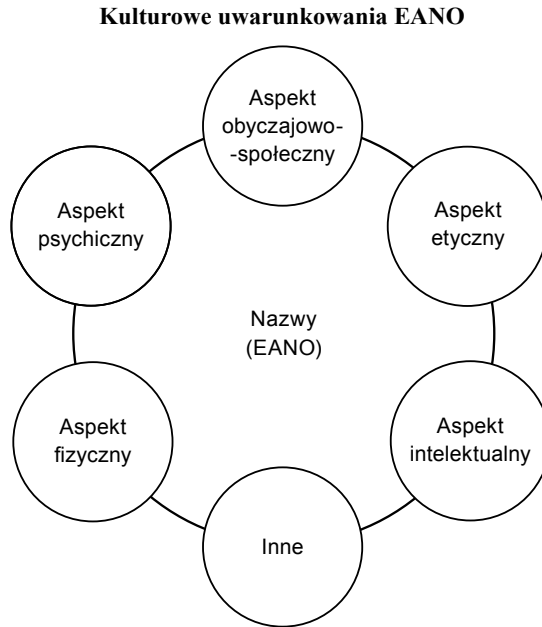
staje funkcjonować w czasie, a zaczyna w ludzkiej świadomości. W stosunku do czasu pozostaje w zależności relacyjnej, a nie w odwzorowaniu funkcyjnym”.

W analizach uwagą objęto czynniki zewnętrznojęzykowe warunkujące przeobrażenia w obrębie kategorii semantyczno-kulturowych wybranego makropola leksykalnego. Za kategorię semantyczno-kulturową uznaje się „**wyróżnione na podstawie wspólnego czynnika semantycznego (w postaci wyabstrahowanej cechy) sposoby leksykalnej charakterystyki i/lub opisu człowieka**” (REJTER, 2006: 108). Wyróżnione leksemy składają się na grupę nazw współtworzących daną kategorię (np.: URODA, WIEK, LENISTWO, PIJAŃSTWO itd.). U podstaw każdej nazwy wchodzącej w skład danej kategorii leży oczywiście proces natury psychicznej, polegający np. na motywowanym przeżywanymi przez subiekt emocjami dokonaniu jakiejś operacji asocjacyjnej i skorelowaniu skojarzeń z potencjałem nominacyjnym języka. Kategorie te funkcjonują w obrębie pięciu nadrzędnych wobec nich aspektów poznawczych, leżących u podstaw aktu nominacyjnego: **fizycznego, psychicznego, obyczajowo-społecznego, etycznego oraz intelektualnego**. Osobną grupę stanowią EANO niemieszczące się w przytoczonych aspektach, określono je mianem **inne**.

Należy podkreślić, że przeprowadzone badania nad EANO pokazują dość dużą stabilność tego słownictwa, choć oczywiście można zaobserwować także zmiany, i to o różnorodnym charakterze (REJTER, 2006: 163—185). W niniejszym opracowaniu uwagą objęto tylko jeden z typów czynników (uwarunkowania zewnętrznojęzykowe) wpływających na zmiany w badanym obszarze leksykonu. Badacze aspektu nominacyjnego języka wskazują właśnie na ekstralingwistyczne uwarunkowania procesu nazywania: „Wybór cechy motywującej przy nominacji obiektu rzeczywistości nie posiadającego nazwy może zależeć od warunków społeczno-kulturalnych, geograficznych itp., jak i od właściwości indywidualnych osoby (lub osób) dającej nazwę” (BLICHARSKI, 1981: 7). Wydaje się, że te spostrzeżenia bardzo dobrze oddają specyfikę nominacji ekspresywnej, w której także czynnik indywidualistyczny odgrywa znaczącą rolę.

Analiza leksemów wyekscerpowanych ze słowników historycznych i współczesnych języka polskiego pozwala wskazać pewne prawidłowości w przeobrażeniach wybranego makropola semantycznego. Naczelnym, bo podstawowym czynnikiem zewnętrznojęzykowym wpływającym na semantykę badanych nazw, jak również na ich dynamikę, jest **kultura**, rozumiana jako „ogół duchowego i materialnego dorobku ludzkości wytworzony na kolejnych etapach rozwoju historycznego, nieustannie utrwalany i wzbogacany” [SDun]. Spostrzeżenie owo dotyczy każdego z wymienionych aspektów poznawczych skupiających badane słownictwo. Symbolicznie zostało to przedstawione za pomocą schematu 1:

Schemat 1

W obrębie czynnika kulturowego, jako kluczowego dla badanych zewnętrznojęzykowych uwarunkowań przeobrażeń makropola leksykalnego, można wyodrębnić trzy obszary przemian wpływających na owe przeobrażenia. Są to zmiany o podłożu:

- obyczajowo-społeczny;
- polityczno-społeczny,
- cywilizacyjnym.

Przeobrażenia o podłożu obyczajowo-społeczny

Zmiany i przewartościowania w badanym makropolu leksykalnym motywowane przeobrażeniami natury obyczajowo-społecznej są bardzo zróżnicowane. Wskażemy tylko niektóre z nich — te najwyrazistsze dla badanego wyścinka leksyki i najciekawsze z kulturowego punktu widzenia.

Można np. wspomnieć o liberalizacji obyczajów, która mogła stanowić przyczynę zaniku dużej liczby nazw stosowanych w dawnej polszczyźnie na określenie dzieci nieślubnych. Te EANO dotyczą aspektu obyczajowo-społeczny jako motywu ich powstanie. Są to nazwy o jednoznacznie negatywnych konotacjach, np.: *wyleganiec (wyleganica)* SStp, *najduk SXVI*, *nalezio-*

nek SXVI, *podmiotek* SXVI, *podrzutek* SXVI, *pokrzywnię* SXVI, *pokrzywnik* SXVI, *samosiejka* SWil, *samosiejek* SW, *wylęganiec* SWil, *najduch* // *najdek* SW, *nabytniak* SW, *przyplódek* SW. Wszystkie z przywołanych leksemów konotują treści bycia niepotrzebnym, niechcianym, znalezionym. Dzisiejsze określenie *bękart* stanowiło w dawnej polszczyźnie składnik niezwykle rozbudowanego ciągu synonimicznego, co również świadczyłoby o większej niż współcześnie popularności i żywotności leksemu: *bękart* SStp, *bękarcie* SXVI, *bebiś* SXVI, *bękarcik* SL, *naderbękart* SL, *bękartka* SWil, *baster* (+ *basterka*) SStp, *bastrzę* SXVI, *bastard* // *basztard* // *baster* SL, *bęś* SWil. Niezwykle rozbudowaną rodzinę leksemu *bękart* notuje SW: *bękart* // *bastard* // *basztard* // *basztart* // *baster* // *bastert* // *bąkart* // *bęchor* // *bęks* // *bąks* // *bąk* // *bękarcik* // *bęś* // *bęsio* // *bączek* // *bączk* SW. Przewartościowania w tej kategorii semantyczno-kulturowej związane są ze wspomnianą liberalizacją obyczajów, która polega na zmianie postrzegania międzyludzkich związków nieformalnych we współczesnej kulturze społeczeństw Zachodu.

Zwraca uwagę również duża w dawnej polszczyźnie grupa EANO odnoszących się do kategorii semantyczno-kulturowej osób innego wyznania lub niewierzących (związana z aspektem obyczajowo-społecznym), np.: *bezbożnik* SXVI, *bluźniercz* // *bluźnik* SXVI, *grzesznik* SXVI, *niewiernik* SXVI, *niezbożnik* SXVI, *poganin* (+ *poganka*) SXVI, *bezzakonnik* (+ *bezzakonnica*) SL ← *bez zakonu* ‘bez prawa’, *heretyczkę* SL, jak też nazwy o zauważalnym ładunku ironii: *bezpiecznik* SXVI ← *bezpieczny* ‘śmiały, zuchwały’, *blotarz* SXVI, *bożysko* SXVI, *diabełek* SXVI, *gregorysta* SXVI; *grzegoryjanek* SXVI ← od imienia papieża Grzegorza, *marcinek* SXVI ← prawdop. od *Marcin Luter*, *mszyciel* SXVI, *bisurman* // *bisurmanin* // *besserman* // *bisurmaniec* // *bessermaniec* // *bezermaniec* SL, *duchniak* SL, *kapłaniszcze* // *kapłancze* SL, *księżulek* // *księżulko* // *księżulo* // *księżunio* SW czy *obcochwałobożnik* SXVI. Nacechowanie ekspresywne widoczne jest zarówno na poziomie semantycznych asocjacji, jak i formy leksemu (por. wymienione ironiczne formacje hipokorystyczne od rzeczownika *ksiądz*). Przywołana leksyka stanowi refleks panujących w dawnej Polsce stosunków społecznych, wynikających z sytuacji religijnej kraju. Obecność różnych wyznań jako konkurujących z dominującym, skupionym niejednokrotnie wokół ośrodków władzy, katolicyzmem była zjawiskiem społecznym nacechowanym, wyrazistym, a tym samym mogła rodzić wrogość wobec wszystkiego, co inne, mniejszościowe. Zdecydowanie mniejsza współcześnie liczba jednostek używanych na określenie osób niewierzących czy reprezentujących inne religie wynika ze zmiany rangi tego problemu w nowoczesnych społeczeństwach, opartych w większości na pluralizmie wyznaniowym.

Ciekawym problemem pozostaje także najnowsze słownictwo z kręgu EANO. Zwraca uwagę przede wszystkim przyrost leksyki odnoszącej się do aspektu fizycznego, np.: *bysio* IS, *króliczek* IS ‘atrakcyjna kobieta pozująca do śmiałych zdjęć zamieszczonych w czasopismach dla mężczyzn’, *laska* IS ‘po-

tocznie laską nazywa się atrakcyjną, zgrabną dziewczynę’, *ogier* IS ‘mężczyzna bardzo aktywny seksualnie’, *szprycha* IS ‘o szczupłej, zgrabnej dziewczynie’. Znaczącą grupę stanowią także leksemy określające osoby otyłe, niezgrabne: *babochłop* NSP, *kloc* IS, *paralityk* IS ‘ktoś, kto jest niezręczny i niezgrabnie się porusza’, jak również dotyczące poszczególnych (szczegółowych) elementów wyglądu: *białas* IS ‘wyróżniający się jasną skórą lub włosami’, *gacek* IS ‘kto ma duże i odstające uszy’, *mięśniak* NSP ‘*pot.* silnie umięśniony mężczyzna’. Motywacji przyrostu liczebnego słownictwa ekspresywnego dotyczącego aspektu fizycznego (głównie kategorii semantyczno-kulturowej wyglądu i atrakcyjności seksualnej) człowieka należy doszukiwać się w przeobrażeniach kanonów estetycznych, które dziś jednoznacznie skupiają się wokół waloryzacji sfery somatycznej. Liberalizacja życia erotycznego, apologia fizyczności i młodości znajdują odzwierciedlenie w badanym słownictwie, także na zasadzie ironicznego komentarza zawartego w nazwie (por. np.: *mięśniak*, *ogier*).

Przeobrażenia o podłożu polityczno-społecznym

Motywację natury politycznej widać najwyraźniej w przypadku EANO semantycznie związanych z nazwami narodowości. Niektóre z nich są niezwykle stabilne, zarówno w sferze formy, jak i znaczenia, np.: *żyd* na określenie osoby skąpej — ‘lichwiarz, chciwiec, skąpiec, sknera, kutwa, liczykrupa, liczygroch, zdzierca’ SL. Leksem ten przynależy do EANO powstałych w kręgu aspektu obyczajowo-społecznego. Cechy tego ekspresywizmu zresztą znajdują potwierdzenie w nazwie proprialnej (*Żyd*), prymarnej względem apelatywu, i zaliczane są do jej stereotypu semantyczno-kulturowego (NIEWIARA, 2000: 215). Rzeczownik *Żyd* tworzy także złożenia *poganożyd* SXVI, *poganożydowin* SXVI, określające osoby bezbożne, innowiercze (aspekt obyczajowo-społeczny).

Interesująca jest pewna liczba EANO przynależna do nazw motywowanych aspektem etycznym procesu nominacji, np. *cygan* (wraz z deminutywnym wariantem *cyganek*) na określenie osoby skłonnej do oszustwa, nieuczciwej (por.: *cygan* ‘szalbierz, matacz, krętacz, złodziej, łotr’ SL), choć stopień jej stabilności jest już nieco inny. Otóż nazwa ta konotowała w przeszłości cechę bezdomności i włóczęgostwa [SD], dziś już chyba słabiej odczuwaną, choć potwierdzoną w stereotypie nazwy własnej (NIEWIARA, 2000: 74).

Asocjacje ze skąpstwem i chciwością (związane z aspektem obyczajowo-społecznym) występują także w dawnej EANO *dajczmanek* SXVI (= Niemiec), ale jej forma się nie zachowała. Liczne leksemy dotyczą aspektu etycznego; jako przykład można tu wymienić następujące ekspresywizmy pochodzące od nazw narodowości, a oznaczające osoby złe, o niskiej wartości moralnej: *potur-*

nak SL ← *Turek*, *hajdamak* (+ *hajdamaczka*) ← *Hajdamak* ‘Kozak zaporoski, łotrostwem żyjący’ SL, *kozak* SL ← *Kozak*. Jednostki te albo uległy w polszczyźnie zanikowi, albo budzą współcześnie inne skojarzenia (np. *kozak* to dziś ‘śmiały, popisujący się brawurą mężczyzna’ SDun).

Omówione leksemy powstały na skutek procesu nominacyjnego o różnej motywacji psycholingwistycznej. Osoby przez nie charakteryzowane „rozpatrywane” są ponadto z uwzględnieniem rozmaitych punktów widzenia (aspektów poznawczych), należą zatem do różnych kategorii semantyczno-kulturowych. Zmiany w grupie ekspresywizmów osobowych motywowanych nazwami narodowości wynikają najczęściej ze zmiany stereotypu przedstawicieli danej narodowości w polszczyźnie, a te należy wiązać z przeobrażeniami w stosunkach politycznych między państwami i nacjami. Transformacje w relacjach Polaków z innymi narodami są też źródłem zmiany punktu widzenia, który jest znaczącą podstawą tworzenia się i funkcjonowania w języku danego stereotypu (NIEWIARA, 2000).

Przeobrażenia o podłożu cywilizacyjnym

Zmiany o podłożu cywilizacyjnym związane są w badanym makropolu leksykalnym przede wszystkim z postępującą industrializacją życia. Ciekawą grupą są leksemy zanikające w wyniku zmian zachodzących w rzeczywistości pozajęzykowej. Eliminacja danego elementu rzeczywistości i tym samym jego nazwy może także implikować wypadnięcie jednostki wyrazowej nazywającej osobę, jeśli zachodził między dwoma leksemami związek semantyczny (najczęściej o charakterze asocjacyjnym), np.: *landara* SW jako określenie osoby niezgrabnej, niezdarnej, pochodząca od nazwy środka transportu — por. *landara* ‘kareta podróżna, powóz kryty, szczególnie duży, stary, niezgrabny’ SW. Nazwa powozu jest współcześnie archaizmem, pozostała jednak w polszczyźnie na zasadzie metaforycznego rozszerzenia znaczenia i określa ‘duży, ciężki, niezgrabny przedmiot, mebel itp.’ SDun. Nie przynależą już jednak do grupy *nomina personae*.

Inny przypadek stanowią EANO, które zaniknęły, choć ich semantyczne podstawy motywacyjne wciąż są obecne w polszczyźnie. Dość znaczący krąg stanowią tu nazwy o charakterze metafor zoomorficznych. Za przykład niech posłużą EANO dotyczące aspektu intelektualnego nazywanej osoby, a ściślej — określające ludzi głupich, o niedostatku inteligencji: *osieł* SXVI, *cietrzew* SL, *truteń* SL, *cap* SWil, *dudek* (+ deminutivum *dudeczek*) SWil, *gaska* SWil, *indyczka* SWil, *lelek* SWil ‘gatunek ptaka’, *wrona* SWil, *cielak* SW, *cielę* SW, *dardan* SW ‘osieł dardański’, *krowa* SW, *muszka* SW, *oślak*

SW, *oślątka* SW, *osioł* SW, *baran* SD. Niektóre z wymienionych wyrazów są stosowane w tej samej formie i funkcji do dziś, inne natomiast nie są współcześnie używane jako określenia kategorii semantyczno-kulturowej obejmującej osoby głupie, nieinteligentne. Należałoby to łączyć z postępującym zanikiem kontaktu człowieka z przyrodą, będącym skutkiem dynamicznego rozwoju cywilizacyjnego. Podobnych wniosków dostarcza obserwacja frazeologizmów motywowanych nazwami roślin (NOWAKOWSKA, 2005), wiele bowiem z takich stałych połączeń wyrazowych nie funkcjonuje już w czynnym zasobie polszczyzny³.

EANO motywowane aspektem intelektualnym nominacji to także leksemy powstałe na zasadzie reifikacji, np.: *grzyb* SXVI, *automat* SWil ‘głupiec, bałwan, cielę’, *chachol* // *chochol* SWil, *ciura* SWil ← *ciura* ‘leżak wojskowy’, *cymbał* SL, *cymbałek* SWil, *pipa* SWil ← *pipa* ‘lulka, fajka do palenia tytoniu’, *sak* SWil ← *sak* ‘wór, worek’, *drewniak* SW, *cep* SD. I znów można zaobserwować grupę wyrazów, które, choć występują w polszczyźnie do dziś, nie są stosowane na określenie osób o niskim potencjale intelektualnym (*automat*, *pipa*, *drewniak*). Część z nich natomiast uległa zanikowi, ponieważ ich semantyczne podstawy też zostały zredukowane (np. *ciura*, *sak*). Są również i takie nazwy, które funkcjonują w tych samych znaczeniach w polszczyźnie współczesnej (*cymbał*, *cep*).

Jak widać, EANO zanikające na skutek przeobrażeń natury cywilizacyjnej mogą przynależeć do różnych kategorii semantyczno-kulturowych, u podstaw których leżą rozmaite aspekty poznawcze. Zwraca uwagę przede wszystkim postępująca industrializacja i technicyzacja życia, wyrażająca się między innymi w słabszym niż przed wiekami kontakcie człowieka z przyrodą.

Przeprowadzone obserwacje — mimo że nie wyczerpują sformułowanego w tytule tematu i stanowią przegląd pewnych tendencji w przeobrażeniach słownictwa ekspresywnego — skłaniają do wniosków natury ogólnej:

1. Wyraźnie widoczny jest wpływ czynników natury zewnętrznojęzykowej na leksykę nacechowaną emocjonalnie odnoszącą się do człowieka, a stanowiącą refleks potocznej konceptualizacji rzeczywistości.

2. Przeobrażeniom wynikającym z przewartościowań w obszarze rzeczywistości pozajęzykowej ulega słownictwo reprezentujące rozmaite kategorie semantyczno-kulturowe wybranego makropola leksykalnego, powstałe na skutek procesu nominacji uwzględniającego różne aspekty poznawcze.

3. Akt nominacji ekspresywnej jest motywowany zarówno emocjami nadawcy, jak i czynnikami natury kulturowej, które w ogromnym stopniu na owe emocje wpływają, kształtując je.

³ Co ciekawe, autorka zauważa bogactwo frazeologizmów z nazwami roślin we współczesnych substandardowych odmianach polszczyzny, por. A. NOWAKOWSKA (2005: 157—159).

Źródła

- IS — *Inny słownik języka polskiego*. Red. M. BAŃKO. T. 1—2. Warszawa 2000.
- NSP — *Nowe słownictwo polskie. Materiały z prasy lat 1985—1992*. Cz. 1—2. Red. T. SMÓLKOWA. Kraków 1998—1999.
- SD — *Słownik języka polskiego*. T. 1—11. Red. W. DOROSZEWSKI. Warszawa 1956—1968.
- SDun — *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. B. DUNAJ. T. 1—2. Warszawa 1998.
- SL — S.B. LINDE: *Słownik języka polskiego*. T. 1—6. Warszawa 1807—1814.
- SStp — *Słownik staropolski*. T. 1—11. Red. S. URBAŃCZYK. Wrocław 1953—2002.
- SW — J. KARŁOWICZ, A. KRYŃSKI, W. NIEDZWIEDZKI: *Słownik języka polskiego*. T. 1—8. Warszawa 1900—1927.
- SWil — *Słownik języka polskiego*. T. 1—2. Wyd. M. ORGELBRAND. Wilno 1861.
- SXVI — *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Red. M.R. MAYENOWA. T. 1—27. Wrocław 1966—1999.

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 2003: *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*. W: *Język w kregu wartości. Studia semantyczne*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin, s. 59—86.
- Blicharski M., 1981: *Wybór struktury onomazjologicznej przy nominacji*. W: *Problemy nominacji językowej*. T. 1. Red. M. Blicharski. Katowice, s. 7—14.
- Grabias S., 1981: *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*. Lublin.
- Łozowski P., 1999: *Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii*. W: *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Red. A. PAJDIŃSKA, P. KRZYŻANOWSKI. Lublin, s. 25—50.
- Nagórko A., 2000: *Nomen, nominacja, nominalizacja*. W: *Słowotwórstwo i inne sposoby nominacji*. *Materiały z 4. konferencji Komisji Słowotwórstwa przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów*. Katowice, 27—29 września 2000 r. Red. K. KLESZCZOWA, L. SELIMSKI. Katowice, s. 32—39.
- Niewiara A., 2000: *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI—XIX wieku*. Katowice.
- Nowakowska A., 2005: *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Wrocław.
- Puzynina J., 2003: *Wokół języka wartości*. W: *Język w kregu wartości. Studia semantyczne*. Red. J. BARTMIŃSKI. Lublin, s. 19—34.
- Rejter A., 2006: *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności*. Katowice.
- Skubalanka T., 1995: *O ekspresywności języka*. W: T. Skubalanka: *O stylu poetyckim i innych stylach języka*. *Studia i szkice teoretyczne*. Lublin, s. 59—67.
- Smólkowa T., 1989: *Nominacja językowa. Na materiale nazw rzeczownikowych*. Wrocław.
- Tokarski R., 1993: *Słownictwo jako interpretacja świata*. W: *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2: *Współczesny język polski*. Red. J. BARTMIŃSKI. Wrocław.
- Zgólkowa H., 1991: *Leksyka ekspresywna jako wyróżnik potocznej odmiany współczesnej polszczyzny*. W: *Język potoczny jako przedmiot badań językoznawczych*. Red. S. GAJDA, Z. ADAMISZYN. Opole.

ARTUR REJTER

Extralinguistic transformation conditions of the semantic-cultural categories of expressive appellative people names in Polish

Summary

The article is dedicated to the problem of functioning of semantic-cultural categories in chosen lexical macrofield in dynamic sense. The chosen macrofield is composed by expressive appellative people names.

Extralinguistic conditions of transformation in the macrofield which are motivated by the culture have been described. Three subtypes of factors determinating the changes in the field of analyzed vocabulary have been distinguished. The factors are: sociological, political and civilizing.

Made observations incline to conclusions of general nature:

- 1) it is clearly seen an influence of extralinguistic factors on the lexis characterized emotionally and related to a man, and be a reflex of a colloquial conceptualisation of the reality;
- 2) vocabulary representing various semantic-cultural categories of chosen lexical macrofield emerged as a result of nomination process which takes into consideration different cognitive aspects;
- 3) the act of expressive nomination is motivated by both: emotions of the language user and cultural factors, which have influence on the emotions and form them.

АРТУР РЕЙТЕР

Внеязыковая обусловленность модификаций семантико-культурных категорий экспрессивных апеллятивных названий лиц в польском языке

Резюме

Предметом настоящей статьи является характеристика проблемы функционирования семантико-культурных категорий лексического макрополя экспрессивных апеллятивных названий лиц в динамическом аспекте. Автор описывает внеязыковую обусловленность модификаций в этом макрополе, которая мотивируется культурными факторами. Среди них выделяются три подтипа факторов, предопределяющих изменения в области исследуемого лексического материала: общественно-бытовые, общественно-политические и цивилизационные.

На основании проведенного анализа были сделаны следующие выводы общего характера:

- 1) весьма заметно влияние факторов внеязыкового плана на эмоционально маркированную лексику, которая относится к человеку и является рефлексом наивной концептуализации действительности;
- 2) преобразованиям, которые вытекают из переоценки ценностей в области внеязыковой действительности, подвергается лексика, репрезентирующая разнообразные семантико-культурные категории избранного лексического макрополя, появившаяся вследствие процесса номинации с учетом разных познавательных аспектов;
- 3) акт экспрессивной номинации мотивируется как эмоциями адресанта, так и факторами культурного плана, которые в значительной степени влияют на эти эмоции, формируя их.